

ФРАНКО
Іван Якович
(1856—1916)

Видатний український
письменник, поет,
просвітитель, освітній
діяч, педагог-публіцист

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 р. в с. Нагуєвичах Дрогобицького повіту (тепер с. Івана Франка Дрогобицького району Львівської області) в сім'ї селянина-коваля Якова Франка та Марії Кульчицької (походила з польської дрібної шляхти). Після смерті батька, а потім і матері (1872) його долею опікувався вітчим Гринь Гаврилик, колишній робітник бориславських копалень. Спочатку хлопець навчався в початковій школі с. Ясениці-Сільної, потім — у монастирській школі (1864—1867) та в гімназії м. Дрогобича (1867—1875). За спогадами сучасників, Іван навчався дуже добре, ще в шостому класі гімназії почав писати вірші. Він був дуже здібним, працьовитим, багато читав. У гімназійні роки робив літературні переклади, збирав фольклор, писав літературні твори. У цей час з'явилися його перші друквані праці.

У 1875 р. Іван Франко вступив на філософський факультет Львівського університету. В університеті вивчав класичну філологію, українську мову, літературу, порівняльну граматику, філософію, педагогіку, психологію та інші предмети. Завдяки успіхам у навчанні він був звільнений від оплати й отримував стипендію. Іван Франко брав активну участь у діяльності студентської організації «Академічний гурток», зокрема працював її бібліотекарем. У цей час він редагував літературно-науковий журнал «Друг», який видавав «Академічний гурток» у Львові (1874—1877). За пропагування соціалістичних ідей австро-угорська влада заборонила гурток, а І. Я. Франка було виключено з університету й у 1877 р. заарештовано. В ув'язненні він перебував упродовж майже дев'яти місяців (12 червня 1877 — 5 березня 1878). Це стало жакливим випробуванням, що вплинуло на формування переконань письменника. Він перебував у найгіршій камері серед убивць і злодіїв, тяжко захворів. Після відміни тримісячної заборони писати, продовжував працювати — писав вірші. Звільнившись із ув'язнення, у 1878—1881 рр. працював у подільській газеті «Праця» та інших газетах, журналах «Світ», «Дзвін».

І. Я. Франко жив і творив у Галичині, яка входила до Австро-Угорської імперії, де український народ був національною меншиною й потерпав від національного та соціального гніту. Це була одна з найвідсталіших провінцій

імперії з економічного, політичного й культурного поглядів. Австро-угорська система народної освіти в цілому відповідала вимогам часу, проте не передбачала навчання дітей українською мовою. Навіть більше того — за сприяння австрійської влади польська шляхта використовувала школи з метою колонізації. У 60-х роках XIX ст. в Галичині в усіх школах було запроваджене вивчення польської мови. Водночас не було жодної української вчительської семінарії. І. Я. Франко у своїх працях критикував наявну систему освіти, пропонував шляхи її реформування на демократичних засадах. Усі ці обставини знайшли своє відображення у творчості письменника, квінтесенцією якої стали ідеї боротьби за свободу і розквіт українського народу. Іван Якович — автор майже десяти тисяч творів, написаних українською, російською, польською, чеською, німецькою мовами. Серед творчого доробку — художні твори, літературознавчі, філософські, економічні, історичні, етнографічні та публіцистично-педагогічні праці. Його творчість вирізняється енциклопедичністю, оригінальністю, широкомасштабністю.

І. Я. Франко не був педагогом, проте в його лекціях для молоді, в художніх творах на шкільну тематику, статтях виявився його педагогічний талант. Педагогічні погляди Івана Яковича формувалися під впливом народної педагогіки, української та європейської педагогічної думки. Він був знайомий з працями Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, О. П. Потебні, М. П. Драгоманова, Х. Д. Алчевської, Б. Д. Грінченка, О. В. Духновича, С. Ф. Русової, Я. А. Коменського, Й. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Л. М. Толстого, М. О. Добролюбова та ін. Ще в студентські роки глибоко вивчав філософські праці Арістотеля, Платона, Д. Дідро, Г. Гельвеція, Г. Гегеля, М. Г. Чернишевського. Як відомо, на початковому етапі своєї діяльності він захоплювався ідеями К. Маркса та Ф. Енгельса, перекладав їхні твори.

У своїх публіцистичних працях, написаних після виходу із в'язниці, І. Я. Франко порушував проблеми освіти, зокрема аналізував стан навчально-виховного процесу в початкових, середніх і вищих навчальних закладах Галичини. Так, у статті «Вісті з Галичини. Допис про Дрогобицьку гімназію» (1878), він висвітлив ситуацію, яка склалася в Дрогобицькій гімназії й була характерна для більшості середніх навчальних закладів. Іван Якович наголошував, що вчитель має заохочувати учнів до самостійного мислення, критикував систему навчання, яка базувалася на механічному зазубрюванні.

Глибоко хвилювали письменника проблеми виховання. Він вважав, що виховання дітей становить «...одне з найважливіших завдань подружжя, одну з головних основ родинного щастя»¹. На його переконання, дитина має розвиватися як духовно, так і фізично.

У багатьох статтях і художніх творах Іван Якович порушував проблему вчителя: підходи до його образу, матеріальне становище, суспільна місія, освіта тощо. «Найбільша частина професорів гімназійних уважає ученика мертвим, бездушним знярядом, призначеним тільки на те, щоби дав спокійно набивати свою голову всякими «премудростями», нікому на нінащо не здалими, нікого не обходячими, з життя і його потребою нічим а нічим не зв'язаний»², — писав учений. На його думку, система освіти була так влаштована, щоб «...зробити і найспосібнішого ученика туманом, недоум-

¹ Франко І. Я. З листа до Ольги Рощкевич (20 верес., 1878) // Пед. статті і висловлювання / Упоряд. О. Г. Дзевєрін. К., 1960. С. 38.

² Франко І. Я. Ученицька бібліотека в Дрогобичі (1878) // Там само. С. 35.

ком», змушувала «тільки хвалити тих авторів і ті думки, котрі му толочаться в голову, а не дозволяє відноситись до них критично». Письменник був переконаний, що вчитель має передусім навчити дитину мислити.

У середині 80-х років Іван Франко налагодив зв'язки з видатними діячами української культури М. В. Лисенком, М. П. Старицьким та ін. У 1882 р. побачила світ його повість «Борислав сміється».

У травні 1886 р. він одружився в Києві з Ольгою Федорівною Хоружинською, дворянкою за походженням з Харківщини, з якою спільно виховав четверо дітей. До речі, саме їй він присвятив поетичну збірку «З вершин і низин» (1887).

Увесь час він був під наглядом австро-угорської та російської поліції як небезпечний агітатор і прихильник соціалістичних ідей.

У 1882—1888 рр. статті І. Я. Франка друкувалися в газеті «Діло», журналах «Зоря» та ін. Він мав змогу публікувати свої праці і в Наддніпрянській Україні, зокрема в часописі «Киевская старина». З 1887 р. протягом десяти років працював у польській прогресивній газеті «Kurjer Lwowski». У цей час Іван Якович був знаним письменником і журналістом, автором збірок оповідань циклу «галицьких образків», поезій «З вершин і низин» та численних публіцистичних і літературно-критичних статей. Він мав авторитет серед молоді, яка з різних куточків України приїздила до письменника. У 1889 р. його з групою молоді було заарештовано. Судді намагалися кваліфікувати стосунки з молоддю як замах на цілісність австрійської держави. Проте довести це не вдалося, і через два місяці письменника випустили на волю. Цей арешт вплинув на подальшу діяльність: Івана Яковича не допустили до університетської кафедри, тричі забалотували його кандидатуру під час виборів до галицького сейму та австрійського парламенту.

У 80-х роках XIX ст. І. Я. Франко продовжував поєднувати громадську діяльність із працею на літературній і науковій ниві. Його хвилювали причини низького рівня освіти людей, значення освіти для суспільного розвитку («Чого вимагаємо», 1880); зміст шкільної освіти («Чого хоче „Галицька робітницька громада?“», 1881); демократизація освіти й роль інтелігенції в поширенні знань серед народу, науковий зміст освіти, характер підручників і книжок з географії та з різних галузей природознавства, методи викладання («Кілька слів о тім, як упорядковувати і провадити наші людські видавництва», 1882), наслідки колонізаційної політики польських урядовців у галузі народної освіти в Галичині («Польське товариство педагогічне і його з'їзд в Стрії», 1883); стан освіти в Галичині на початку 80-х років XIX ст. та освітня політика австрійських і польських властей («Роботи виділу крайового перед соймом», 1883; «Школа рільницька в городку», 1883; «Середні школи в Галичині в 1875—1883 рр.»); стан, зміст і методи викладання української літератури в школах Галичини («Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах», 1884); суспільна місія та стан, матеріальне становище, освіта, професійна майстерність учителя («Факт до характеристики нашого шкільництва», 1884); розвиток вищої школи («Львівський університет», 1887); історія народної освіти в Україні («Нариси з історії української літератури в Галичині», 1888) та ін.

У статті «Чого хоче „Галицька робітницька громада?“» І. Я. Франко так характеризував мету і зміст шкільної освіти: «Науку подають в теперішніх школах не для того, щоб образовувати і навчити робітника потрібному і людському знанню, але тільки на те, щоб виховати з нього підданого, щоб умовити в нього покірність теперішнім, несправедливим порядкам і утвер-

дити його в темноті»¹. Далі він закликав боротися за право всіх трудящих здобувати освіту, за відокремлення школи від церкви тощо.

Викриваючи полонізаторську політику в галузі народної освіти в Галичині, Іван Якович звертав увагу на мову викладання в школах. Він зазначав, що вчителі-українці не мали права викладати рідною мовою: «учителі-русини (українці. — *Авт.*) зависимі від „старшини педагогічної“, котра єсть майже виключно патріотствуючо-польська, мусять — щоби не „претерпіти“ — ховатися з своїм рідним язиком і або мовчати, або говорити по-польські»².

В той час у школах Галичини використовувалася суміш південно-західних говорів української мови та елементів російської, старослов'янської і польської мов. В основу правопису було покладено етимологічний, або історичний, принцип, що передбачав уживання букв старослов'янського алфавіту. І. Я. Франко обстоював думку про необхідність запровадження створеного за фонетичним принципом українського правопису. Після введення фонетичного правопису крайовою шкільною радою він не став єдиним у школах Галичини й навіть викликав серйозний опір. Письменник не припиняв боротися за вивчення в школах української літературної мови.

У 90-х роках ХІХ ст. ім'я письменника, громадського діяча вийшло далеко за межі України. Його твори перекладали російською, чеською, угорською мовами. Цього десятиліття він видав свою поетичну збірку «Мій Ізмарагд», драму «Украдене щастя».

Слід згадати і такий факт. 4 жовтня 1890 р. з ініціативи та за участю І. Я. Франка у Львові було засновано Русько-українську радикальну партію — першу вітчизняну політичну партію. У своїй програмі вона проголосила створення самостійної Української держави.

У 1893 р. при Віденському університеті І. Я. Франко підготував і захистив докторську дисертацію з філософії «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман». Він мріяв повернутися до викладацької праці у Львівському університеті. Проте реакційні кола боялися допустити вченого до університету, його впливу на молодь. Відмову Іван Якович пережив дуже болісно.

В 1898–1907 рр. І. Я. Франко працював у редакції журналу «Літературно-науковий вістник» разом з М. С. Грушевським, М. М. Коцюбинським, Лесею Українкою та багатьма іншими українськими письменниками. Сучасники згадували, що письменник приділяв велику увагу літературній молоді. Водночас він продовжував писати праці на освітянські теми. Свої думки стосовно вчителя середньої школи висловив, зокрема, в художньо-педагогічному творі «Борис Граб» (1890). На сторінках преси Іван Якович критикував класичну середню освіту, наголошував на її відірваності від життя («Педагогічні невігласи», 1891); викривав низький рівень освіти в Галичині, тяжке становище вчителя («Наші народні школи і їх потреби», 1892); відкидав формалістичний та утилітарний характер тодішнього університетського навчання, аналізуючи рівень навчання в університетах («Львівський університет», 1896); виступав проти паличної дисципліни у вихованні дітей («Передне слово до брошури Х. Зальцмана „Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми“», 1900) тощо.

¹ Франко І. Я. Чого хоче «Галицька робітницька громада»? // Пед. статті і висловлювання / Упоряд. О. Г. Дзевєрін. С. 58.

² Франко І. Я. Польське товариство педагогічне і його з'їзд в Стрії (1883) // Там само. С. 71.

У статті «Наші народні школи і їх потреби» (1892), що являє собою реферат (доповідь І. Я. Франка на снятинському вічі), письменник показав стан народної освіти в Галичині, характер навчання в початковій школі, становище народних учителів. На основі статистичних даних він довів необхідність змін у галузі освіти й закликав до боротьби за її поліпшення.

Однією з причин незадовільного стану освіти в Галичині Іван Якович вважав брак підготовлених учителів, низький рівень їхнього матеріального забезпечення. Саме тому «...замість учителів спосібних, напрактикованих, таких, що люблять науку і дітей, чимраз приходять учителі неспосібні, такі, що вже не мають чого іншого хопитися...»¹.

Хвилювали вченого і проблеми змісту освіти. Він вважав, що прагнення перетворити початкову школу в «маленький університет» є причиною низького рівня знань. Зміст освіти, на його думку, має бути пов'язаний з життям і відповідати віковим особливостям дитини.

Наприкінці 90-х років XIX ст. погляди І. Я. Франка щодо ідей К. Маркса та Ф. Енгельса змінилися. Підтвердженням є той факт, що в 1899 р. він не вступив до Української соціал-демократичної партії, яку створили прихильники соціал-марксизму, і віддав перевагу Українській національно-демократичній партії. У цей час І. Я. Франко написав присвячені проблемі виховання дітей і молоді наукові, публіцистичні й художні твори. Він категорично виступав проти тілесних покарань дітей у школі та сім'ї. У передньому слові до перекладеної українською мовою «Книжки приказок про те, як не належить поводитися з дітьми» (1900) німецького педагога Х. Зальцмана письменник зазначав, що «...діти такі ж люди, як і старші, що дітей, їх особисту гідність і їх потреби треба так само шанувати, як і старших, і тільки поводячися з ними лагідно, широко, розумно, як з рівними, входячи в їх спосіб думання, можна їх виховувати на чесних, ширих, правдолюбивих і справді свободних людей»².

Учений продовжував висвітлювати стан учителя в Галичині на початку XX ст.: «...він не має права на власні бажання, характер, переконання; він не має права займатися політикою і відсахнутися від неї, якщо вона відповідає планам правлячої кліки»³.

У статті «Одвертий лист до галицької української молоді» І. Я. Франко визначив завдання української молоді у зв'язку з революцією 1905 р., висловив думки щодо національної ідеї, розвитку освіти в Галичині (аналізував характер освіти, наявні підручники, питання вивчення іноземної мови в школах). «Лиха доля змусила нас виростати і вчитися в краю, де завдяки шляхетському режимові наука вважається небезпечним оружжям, якого не слід давати суспільності, де шкільне навчання в самім зароді затруєне конфесійними, політичними та національними передсудами...»⁴, — так Іван Якович характеризував стан українського шкільництва в Галичині. На його погляд, шкільні підручники були переважно неоригінальні, «основані на престарілих педагогічних принципах», «далекі від рівня сучасної науки».

Одним з напрямів творчості письменника є написання ним казок та оповідань для дітей. У простій і доступній формі він у своїх творах для дітей висвітлював найскладніші питання життя. Справді, вкладом до скарбниці

¹ Франко І. Я. Наші народні школи і їх потреби // Пед. статті і висловлювання / Упоряд. О. Г. Дзеверін. С. 195.

² Франко І. Я. Передне слово // Пед. статті і висловлювання / Упоряд. О. Г. Дзеверін. С. 209.

³ Франко І. Я. Великі діяння пана Бобжинського (1901) // Там само. С. 212.

⁴ Там само. С. 224.

дитячої літератури є такі його твори, як збірка казок «Коли ще звірі говорили», «Лис Микита», «Лисова пригода» та інші казки. Велику виховну силу мають такі його оповідання про дітей і школу, як «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Борис Граб». У них Іван Якович виступає і як письменник, і як педагог. І сьогодні діти продовжують вивчати твори Івана Яковича у шкільному курсі з української літератури.

На початку ХХ ст. І. Я. Франка обрали членом-кореспондентом Чеського та Австрійського етнографічних товариств, а в 1906 р. Харківський університет присвоїв йому почесний ступінь доктора російської словесності. Останні вісім років життя письменника були тяжкими. Постійні переслідування, арешти позначилися на його здоров'ї. Проте, як згадують його сучасники, він не полишав пера, продовжував писати, зустрічатися з багатьма людьми.

Після звільнення в 1915 р. Львова від російської окупації І. Я. Франко перейшов під опіку Українських січових стрільців і жив у військовому лазареті під їхнім захистом. Помер 28 травня 1916 р., похований на Личаківському кладовищі. Понад 50 держав світу відгукнулися на його смерть. Однак довелося ховати письменника в чужому склепі. Лише через шістнадцять років його прах було перенесено на нове місце і встановлено надгробок з поstatтю Каменяра.

Внесок І. Я. Франка в педагогічну науку значний, але недостатньо досліджений і потребує оцінки й переосмислення під сучасним кутом зору. Велике значення мають його праці з історії освіти України, зокрема шкільної та університетської. У своїх працях учений проаналізував, використовуючи статистичні дані і власні розрахунки, стан народної освіти в Західній Україні наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., усталену систему освіти, довів необхідність її реформування, гостро виступив проти антиукраїнської освітньої політики австрійського й польського урядів у Галичині. І сьогодні дослідження І. Я. Франка з історії освіти можуть бути використані в сучасних працях з історії педагогіки.

Він висвітлив зміст шкільної освіти, накреслив перспективи її розвитку. Іван Франко був прихильником створення національної системи освіти, української національної школи на демократичних і гуманістичних засадах, навчання дітей українською мовою. Аналізуючи стан освіти у вищих навчальних закладах, накреслив шляхи її вдосконалення.

Учений глибоко вивчав проблеми виховання, особливу увагу приділяв сімейному, ролі матері у вихованні дітей, виховному значенню дитячої літератури. Його виховним ідеалом була всебічно розвинена людина — розумово і фізично, якій властиві високі моральні якості, естетичні смаки, працьовитість, самостійне мислення. Цим проблемам І. Я. Франко присвятив понад сто наукових, публіцистичних і художніх творів.

Сучасники згадують про І. Я. Франка як могутню, широкомасштабну особистість. М. М. Коцюбинський писав: «...Невеликий, хоч сильний мужчина. Високе чоло, сірі, трохи холодні очі, енергійно зачерчена борода. Рудувате волосся непокірно пнеться, вуси стирчать. Скромно одягнений, тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить і вас здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно од світла його очей, а його мова здається не словом, а сталлю, що б'є... кремій і сипле іскри.

Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з житейського бою!»¹.

За раянської доби окремим питанням педагогічного доробку Івана Яковича присвятили свої праці М. М. Грищенко, О. Г. Дзеверін, О. Р. Мазуркевич, Г. О. Паперна, В. З. Смаль, С. Х. Чавдаров та ін. Найповніше твори І. Я. Франка представлені в 50-томному зібранні (1976—1986). Спробою переосмислити внесок Івана Франка в педагогічну науку на сучасному етапі стали статті про нього в навчальних посібниках «Персоналії в історії національної педагогіки» (за ред. А. М. Бойко, 2002 р.) та «Історія української школи і педагогіки» (О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко, 2003 р.).

Праці

- Франко І. Я. Педагогічні статті і висловлювання / Упоряд. О. Г. Дзеверін. К., 1960.
- Франко І. Я. Вісті з Галичини: Допис про Дрогобицьку гімназію // Там само.
- Франко І. Я. Одна карточка з історії нашої народної школи // Там само.
- Франко І. Я. Народне шкільництво в Галичині // Там само.
- Франко І. Я. Львівський університет // Там само.
- Франко І. Я. Педагогічні невігласи // Там само.
- Франко І. Я. Одвертий лист до галицької молодезі // Зібрання творів у 50 т. К., 1985. Т. 45.
- Франко І. Я. Наші народні школи і їх потреби // Там само. К., 1986. Т. 46. Кн. 2. Іван Франко: Бібліогр. покажч. (1956—1984) / Упоряд. М. О. Мороз. К., 1987.

Література

- Паперна Г. О. І. Франко про народну середню освіту. Л., 1946.
- Дзеверін О. Г. Педагогічні погляди І. Я. Франка // Пед. статті і висловлювання / Упоряд. О. Г. Дзеверін. К., 1960.
- Смаль В. З. Педагогічні ідеї Івана Франка. К., 1966.
- Спогади про Івана Франка: Зб. / Упоряд. О. І. Дейк. К., 1981.
- Єкельчик С. Іван Франко // Історія України в особах: ХІХ—ХХ ст. / І. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. Аблицов, О. Божко та ін. К., 1995.
- Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. Л., 1999.
- Іван Франко // Видатні постаті в історії України (ІХ—ХІХ ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети / В. І. Гусев (кер. кол. авт.), В. П. Дрожжин, Ю. О. Калінцев, О. Г. Сокирко, В. І. Червінський. К., 2002.
- Іван Якович Франко (1856—1916) // 20 видатних українських педагогів. Персоналії в історії національної педагогіки / За ред. А. М. Бойко. Полтава, 2002.
- Педагогічні погляди І. Я. Франка // Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О. О. Любара. К., 2003.
- Березівська Л. Д. Франко Іван Якович // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ—ХХ ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л. Д. Березівська, Н. П. Дічек, О. В. Сухомлинська та ін. К., 2003.

¹Цит. за: Спогади про Івана Франка: Зб. / Упоряд. О. І. Дейк. К., 1981. С. 300—301.